

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΗΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

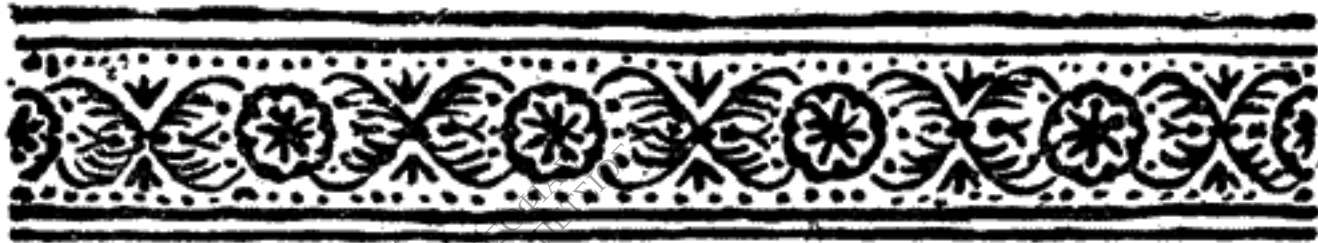
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΟΣΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟΝ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΟΡΚΟΥΜΕΝΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΝ*

Ἐφ' ὅσον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐπάνω εἰς τοὺς τραχεῖς βράχους τοῦ θά μοχθῆ καὶ θά δημιουργῆ, ὁ θεσπέσιος κύκλος τῶν τραγουδιῶν καὶ τῶν παραδόσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θά παραμένῃ πηγὴ συγκινήσεως καὶ ἐμπνεύσεως. Ἀπὸ αὐτὸν αἱ νεώτεραι γενεαὶ θά ἀντλοῦν τὴν πίστιν τῶν καὶ αὐτὸς θά παρέχῃ εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν τὸν πλοῦτον τῶν θεμάτων. Θά ἀναπολήσω καὶ ἐγὼ μὲ εὐλάβειαν τοὺς θρύλους, οἱ ὅποιοι ἐλίκνισαν τὴν νεότητά μας, θά ἐμπνευσθῶ ἀπὸ τὸ κάλλος καὶ τὸν παλμόν τῶν, ἀλλὰ δὲν θά παρασυρθῶ ἀπὸ τὴν ἀσύγκριτον γοητείαν τῶν.

Θέματα ἄλλα, βαρύτερα καὶ ἐπιτακτικώτερα, πρέπει νὰ ἀπορροφήσουν τὴν προσοχήν μας. Μετὰ τρία ἔτη οἱ γείτονες Τούρκοι θά ἐορτάσουν, ἡμεῖς δὲ καὶ ὁ χριστιανικὸς κόσμος θά πενθήσωμεν τὴν πεντακοσιοστὴν ἐπέτειον τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπέναντι καὶ τῶν νικητῶν καὶ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἡ φωνὴ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης πρέπει νὰ εἶναι βαρεῖα καὶ ὑπεύθυνος. Εἰς τὰς ἰσυχὰς τῶν πρώτων, δὲν πρέπει νὰ ἀντιτάξῃ θρηνητικὴν ἀπαισιοδοξίαν. Τούναντίον ὀφείλει καὶ δύναται νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν δεινὴν πτώσιν ὑπερηφάνειαν καὶ αἰσιοδοξίαν: νὰ καταδείξῃ πρωτίστως ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς, καὶ πίπτων, ἄφινε μνημεῖα πνευματικὰ ἀντάξια τοῦ μακροῦ παρελθόντος του, καὶ ἠττώμενος, ἐδημιούργει σταθμὸν εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, καὶ ἐδίδασκε, αὐτὸν δὲ τὸν κατακτητὴν ἐχειραγῶγει εἰς τὸν δρόμον τῆς κρατικῆς συγκροτήσεως. Διὰ μίαν ἀκόμη φοράν θά ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι

Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio...

Ἀπὸ τὰς σκέψεις ταύτας ὀρμώμενος, θά προσπαθῆσω νὰ συλλάβω μίαν πλευράν τοῦ δράματος τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσεως τῆς μεγάλης πόλεως ἐρμηνεύων τὰ ρεύματα τῶν ἰδεῶν καὶ τὰς ἰδεολογικὰς συγκρούσεις, αἱ ὅποια γεννῶνται καὶ συνταράσσουσιν τὸν

δύοντα κόσμον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Τὴν 29 Μαΐου τοῦ 1453 ἡ Κωνσταντινούπολις, μετὰ ἡρωϊκὴν ἀμυναν, ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ἡ ἐπιθανάτιος ὁμῶς ἀγωνία τῆς ἀρχίζει οὐσιαστικῶς ἀπὸ τῆς 2 Μαρτίου 1354, ὁπότε, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Καλλιπόλεως, ὁ σουλτάνος ἐδημιούργησε προγεφύρωμα ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ πρωτεύουσα τοῦ Βυζαντίου εὐρίσκεται ὑπὸ συνεχῆ ἀπειλήν, ἡ δὲ παράτασις τῆς ἀγωνίας ὀφείλεται εἰς τὰς ἐσωτερικὰς κρίσεις τοῦ ἀντιπάλου καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν ὀριζομένων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, νὰ διατηρήσουν εἰς τὴν ζωὴν τὸν *Homme malade*, ἀπαραίτητον παράγοντα τῆς οἰκονομικῆς τῶν ἐπιβολῆς εἰς τὴν Ἀνατολήν. Εἶναι ἐπομένως εὐνόητον ὅτι ἡ προσοχή μου δὲν θά στραφῆ μόνον εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς Ἀλώσεως, ἀλλὰ θά ἐπεκταθῆ ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ ἐκατονταετοῦς τούτου διαστήματος.

Ἡ ἀγωνία καὶ ὁ θάνατος τοῦ Βυζαντίου συνοδεύονται ἀπὸ ἰσχυρὰς πνευματικὰς δυνάμεις, ἀπὸ ἰδεολογικὰς ἀντιθέσεις καὶ θεολογικὰς συγκρούσεις. Εἰς ταύτας αἱ παλαιότεραι γενεαὶ τῶν ἐρευνητῶν ἀνεζήτησαν μόνον τὰ συμπτώματα τῆς παρακμῆς καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως. Ἐπεικειστέρα, ἡ νεώτερα ἐρευνα προσπαθεῖ νὰ κατανοήσῃ, νὰ ἐρμηνεύσῃ, νὰ ἀχθῆ πρὸς τὰ ἀπώτερα αἰτία. Ἀκόμη περισσότερο: εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ τελευταίου αἰῶνος, εἰς τὰς ἰδεολογικὰς συγκρούσεις, ἀνευρίσκει τοὺς διχασμοὺς τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς προδρόμους μορφὰς τοῦ μέλλοντος⁽¹⁾. Γενικώτερα, ἡ παρουσία τοῦ πνεύματος μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς πτώσεως προσδιορίζει τὸν χαρακτῆρα τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου.

Ἡ γένεσις τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων καὶ συγκρούσεων εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγωνιώδους προβλήματος, τὸ ὁποῖον προέ-

* Ἀνεγνώσθη εἰς τὸ μνημόσυνον τὸ ὀργανωθὲν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου Ἑθνικῆς Μουσικῆς τὴν 29 Μαΐου 1950.

1. Ἰδιαιτέρως περὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν πολιτικῶν κατευθύνσεων, βλ. Γ. Ζώρα, Ἡ Ἀλώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ μετ' αὐτὴν διαμορφωθείσαι ἔθνικαί καὶ πολιτικαὶ κατευθύνσεις, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 1949, σελ. 865 — 876.

βαλλε διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἢ ἐπέκτασις τῶν Τούρκων. Ἦτο πλέον φανερόν ὅτι ὁ ἐκ τῆς Ἀσίας κίνδυνος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθῇ διὰ μόνων τῶν δυνάμεων τῆς ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκπρόσωποι τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, πνευματικοὶ ἠγέται, ἠσθάνθησαν τὴν εὐθύνην τῶν μεγάλων στιγμῶν καὶ ἀνεζήτησαν τὰς συμμαχίας, τοὺς συνασπισμοὺς καὶ τοὺς τρόπους, κατὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἀνεχαιτίζετο ἡ ὀθωμανικὴ ἐπέκτασις καὶ θὰ ἐσώζετο ἡ ἀπειλούμενη Χριστιανώσθη τῆς Ἀνατολῆς. Περὶ τὰ θέματα ταῦτα, ἀμέσως σχετιζόμενα μὲ τὴν στυγνὴν πραγματικότητα, περιεπλάκησαν παλαιότεραι συγκρούσεις καὶ ἀντιθέσεις.

«Νῦν πάντα μὲν πέπτωκε τὰ τῶν Ἑλλήνων σέμνα. Ἐλπίς δὲ ἐξέπη... Αἰδῶς δὲ καὶ Νέμεσις προλιπόντ' ἀνθρώπους εἰς Ὀλυμπον ᾤχοντο. Νῦν γένος μὲν ὀτιοῦν βαρβάρων φαιδροὶ καὶ ὄσοι τοῖς ἡμετέροις πολέμοι, κατηφεῖς δὲ ἡμεῖς καὶ πεπτηχότες τῷ φόβῳ καὶ οἴους ἂν ἐν κλυδωνίῳ κυβερνήτης ἐάσοι χειμαζομένους»¹. Οὕτω ὁ ἀνθρωπιστὴς Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος περιγράφει τὴν ψυχολογικὴν ἀτμόσφαιραν, ἡ ὁποία ἐπεκράτει τῷ 1448 εἰς τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν. Ἐκ τοῦ ψυχικοῦ ὄμως καμάτου καὶ τοῦ φόβου ἀνακύπτουν ὀρισμένοι ἰδέαι καὶ ἐκ τῶν ἰδεῶν ἀντιθέσεις ἀπόψεων καὶ ἰδεολογικαὶ συγκρούσεις. Τὸ κύριον σχῆμά των διαμορφοῦται μὲ θεμελιώδες κριτήριον τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν αἱ ἀντίπαλοι παρατάξεις λαμβάνουν ἐναντι τοῦ προβλήματος τῆς συνεργασίας μὲ τὴν Δύσιν καὶ ἐναντι τοῦ ζητήματος τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἡ πρώτη σκέψις τῶν ἀνθρώπων τοῦ 14 αἰῶνος εἶναι νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν Δύσιν. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ γνώμη αὕτη εὗρισκεν ἀπήχησιν εἰς εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα, παρὰ τὴν θρησκευτικὴν διάστασιν, εἴλκοντο πρὸς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἐκεῖθεν ἐξηγεῖται ὅτι ἡ στροφή πρὸς τὴν Δύσιν ἐπιζῆ εἰς τοὺς δημοτικούς θρόλους :

*Μὲν στείλιτε λόγο στὴ Φραγκιά, νᾶριοντε τριά κα-
[ράβια]
τό να νὰ πάρη τὸ σταυρὸ καὶ ἄλλο τὸ βαγγέλιο,
τὸ τρίτο, τὸ καλλίτερο, τὴν ἅγια Τράπεζά μας . . .*

Ὅπως καὶ ὁ ποιητὴς λαός, πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων αἰ-

σθάνονται τὴν εὐθύνην τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Ἀπώτεροι πρόδρομοι τῆς εὐρωπαϊκῆς συνειδήσεως, ἀντιμετωπίζουν τὸ πρόβλημα τοῦ τουρκικοῦ κινδύνου ὡς κοινόν χρέος τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης.

Τὴν φιλολατινικὴν παράταξιν ἀντιπροσωπεύει, ὡς διανοούμενος καὶ ὡς πολιτικός, ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς, φιλόσοφος καὶ θεολόγος, σύμβουλος τριῶν αὐτοκρατόρων, τοῦ Καντακουζηνοῦ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε' καὶ τοῦ Μανουὴλ τοῦ Β'. Ἡ στενὴ ἐπαφὴ του μὲ τὴν σύγχρονον ζωὴν τῆς Ἰταλίας καὶ μὲ τὴν λατινικὴν φιλοσοφίαν τὸν εἶχον παρασκευάσει διὰ τὴν πολιτικὴν τῆς συνεργασίας μὲ τὴν Δύσιν. Ὀλόκληρον τὸ ἔργον του, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ λόγος «Ῥωμαίοις Συμβουλευτικός»², τὸν ὁποῖον ἔγραψε τῷ 1366, δεσπόζονται ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι μόνη ἡ βοήθεια τῆς Δύσεως δύναται νὰ σώσῃ τὴν ἀπειλούμενην Αὐτοκρατορίαν. Σπάνια βυζαντινὰ κείμενα ἔφθασαν εἰς τόσον εὐγενῆ τὸν ἐθνικοῦ παλμοῦ.

Εἰς τὴν φιλολατινικὴν πολιτικὴν ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς δὲν ἀγεται ἀπὸ καιροσκοπικοῦς ὑπολογισμοῦς, ὅπως θὰ ἀχθοῦν ἀργότερα ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους. Ἡ προσήλωσις του πρὸς αὐτὴν ἐκπορεύεται ἀπὸ βαθυτάτην συνείδησιν τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς κοινότητος, ἡ ὁποία ὀφίστατο μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου Ἑλληνισμοῦ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς καθολικῆς Εὐρώπης. «Τίνες Ῥωμαίοις, λέγει, Ῥωμαίων οἰκειότεροι σύμμαχοι; Ἡ γὰρ ἐκείνων πόλις τῆς ἡμετέρας μητρόπολις γέγονε· καὶ τοῖς ἀποικοῖς κοινωνήσασα τῆς ἐπωνυμίας, ἐκείνη μὲν ὥσπερ τις πρόβολος ἔμεινεν ἐπὶ τῆς ἐσπέρας, ἡμᾶς δὲ τῆς Ἀσίας ἠγησομένους ἐξέπεμψεν, ὥσθ' ἕνα μὲν δῆμον ἡμᾶς τε κάκεινους δοκεῖν, μίαν δὲ πόλιν ἀμφοτέρας, ἐν ἀποίκου καὶ μητροπόλεως σχήματι τεταγμένας»³.

Διὰ τὸν Κυδωνῆν ἡ λατινικὴ συμμαχία δὲν ἀποτελεῖ μόνον τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας διὰ τὸ Βυζάντιον, ἀλλὰ καὶ χρέος ἐπιτακτικόν καὶ σωτηριᾶν αὐτῆς τῆς Δύσεως. Εἰς ἐπιστολὴν του γραφεῖσαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1362 καὶ 1370 γράφει: «Ἴσθι δὲ ὡς εἰ μὴδὲ νῦν εἰς ἔργον ἄξουσι τὰς κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἀπειλάς, ἀλλ' ἐν τῷ ψηφίζεσθαι καὶ παρασκευάζεσθαι καὶ τοῦτο παρέλθοι τὸ ἔτος, ἀλώσεται μὲν ἡ μεγάλη πόλις...

2. Migne, Patrologia Graeca, τόμ. 154, στ. 961 — 1008.

3. Αὐτόθι, στ. 977: «Τίνες τῶν Ῥωμαίων (τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου) σύμμαχοι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξουν οἰκειότεροι ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους (τοὺς παλαιούς Ῥωμαίους); Διότι ἡ πόλις τούτων ὑπῆρξε τῆς ἰδικῆς μας μητρόπολις· καὶ μεταδώσασα τὴν ἐπωνυμίαν εἰς τοὺς ἀποίκους, ἐκείνη μὲν, ὡς προπύργιον, ἔμεινεν εἰς τὴν Δύσιν, ἡμᾶς δὲ ἀπέστειλε, διὰ νὰ ἀναλάβωμεν τὴν ἡγεσίαν τῆς Ἀσίας, ὥστε νὰ θεωρούμεθα καὶ ἡμεῖς καὶ ἐκεῖνοι πολῖται ἐνὸς δῆμου, μία δὲ πόλις νὰ θεωροῦνται ἀμφοτέροι, τεταγμένα εἰς σχῆμα ἀποικίας καὶ μητροπόλεως».

1. Σ π. Λάμπρου, Παλαιολογία καὶ Πελοποννησιακά, τόμ. Γ', σελ. 314. «Τώρα μὲν εὗρισκεται εἰς κατάπτωσιν πᾶν ὅτι τῶν Ἑλλήνων εἶχε τὸν δίκαιον σεβασμόν, ἡ δὲ Ἐλπίς ἐπέταξε. . . καὶ ἡ Αἰδῶς καὶ ἡ Νέμεσις ἐγκατέλειψαν τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν Ὀλυμπον. Τώρα γένος μὲν βαρβάρων ὅποιονδήποτε φαιδρύνεται καὶ κάθε τῶν ἡμετέρων πολέμιος, ἡμεῖς δὲ εἰμεθα κατηφεῖς καὶ πῆσομεν ἐκ τοῦ φόβου καὶ ὀρισκόμεθα εἰς τὴν θέσιν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὁ κυβερνήτης θὰ ἀφινεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς θαλασσοταραχῆς».

κρατηθείσης δὲ ταύτης, περὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν Ῥῆνον ἀναγκασθῆσονται πολεμεῖν τοῖς βαρβάροις, οὐκ ἐκείνοις δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ὅσοι τὴν Μαιώτιν καὶ τὴν Βόσπορον καὶ τὴν Ἀσίαν ὄλην οἰκοῦσι»¹.

Ἡ προσέγγις πρὸς τὴν Δύσιν θὰ ἀποτελέσῃ μέχρι τέλους τὴν βάσιν τῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους. Τρεῖς αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, ὁ Ἰωάννης ὁ Ε' (1369—1371), ὁ Μανουὴλ ὁ Β' (1399—1403), καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Η' (1437—1439), θὰ μεταβοῦν εἰς Ἰταλίαν—ὁ Μανουὴλ θὰ φθάσῃ μέχρι Παρισίων καὶ Λονδίνου—διὰ νὰ ζητήσουν τὴν βοήθειαν τῆς δυτικῆς Χριστιανώσους. Αἱ ἐνισχύσεις τῆς τελευταίας ὤπῃξαν ἀσθενεῖς. Αἱ σταυροφορίαι τῆς Νικόπολεως (1396) καὶ τῆς Βάρνας (1444), ἀπέληξαν εἰς δεινάς ἤττας καὶ οὐδὲν ἄλλο ἐπέτελεσαν παρά νὰ παράσχουν συμβολικὴν καὶ αἱματηρὰν ἐκδήλωσιν τῆς ἀλληλεγγύης τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἡ Ἰταλία, διηρημένη εἰς ἀντιμαχομένας πολιτείας, ἡ Εὐρώπη, σπαρασσομένη ἀπὸ τὸν Ἐκατονταετη πόλεμον, δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ πράξουν κάτι γενναϊότερον. Μέχρι τοῦ Βυζαντίου ἐφθάνεν ὁ θρῦλος τῆς Jeanne d' Arc².

Ἄλλ' ἡ ἀσθενὴς πλευρὰ τῆς λατινικῆς συμμαχίας δὲν περιωριζέτο εἰς τοῦτο μόνον. Ὁ συνδυασμὸς τῆς μετὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν προεκάλει ἰσχυρὰς ἀντιδράσεις καὶ συγκρούσεις. Ἡ πολιτικὴ ἀποψις τοῦ προβλήματος ἐπεσκιάσθη ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸν διχασμὸν καὶ οἱ ὅπαδοί τῶν δύο παρατάξεων ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς Ἐνωτικοὶ καὶ Ἀσθενωτικοί.

Ἡ παράταξις τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τὴν Ἐνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἐπομένως καὶ εἰς τὴν λατινικὴν συμμαχίαν περιελάμβανε τὸν ὄγκον τῶν φανατικῶν τηρητῶν τῆς παραδόσεως, τῶν ἐκπροσώπων τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀπομονωτισμοῦ. Τὸ κατώτερον στῶμα τῆς παρατάξεως ταύτης, ἀεικίνητον καὶ ταραχώδες, ἦσκει πίεσιν καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τοῦ Κράτους. Θὰ ἦτο ὁμοῦς ἀφελὲς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀσθενωτικῶν ὡς σурφετόν ἀνθρώπων, διαφόρου προελεύσεως καὶ πνευματικῆς στάθμης, πεισμώνως προσκεκολλημένων εἰς τὰ νεκρὰ σύμβολα τοῦ δόγματος καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων. Βεβαίως τὰς ἀντιδράσεις τῶν ὑπαγο-

1. Démétrius Cydonès, Correspondance, ἔκδ. G. Cammelli, Παρίσιος, 1930, σελ. 33: «Γνώριζε δι, ἐάν ὁρθε τῶρα πραγματοποιήσουν τὰς ἀπειλάς κατὰ τῶν λαβῶν, ἀλλὰ παρέλθη καὶ τοῦτο τὸ ἔτος εἰς φημισματὰ καὶ προετοιμασίας, θὰ κυριευθῇ ἡ μεγάλη πόλις... Ἐάν δὲ αὕτη περιπέση εἰς δουλείαν, περὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν Ῥῆνον θὰ ἀναγκασθοῦν νὰ πολεμοῦν ἐναντίον τῶν βαρβάρων, ὅχι δὲ μόνον ἐναντίον ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον ὄλων ὅσοι κατοικοῦν τὴν Μαιώτιν καὶ τὴν Βόσπορον (τῆς Κριμαίας) καὶ τὴν Ἀσίαν ὄλόκληρον».

2. A. A. Vasiliev, La guerre de Cent Ans et Jeanne d' Arc dans la tradition byzantine, Byzantion, τόμ. 3 (1926), σελ. 241—250.

ρεύει συχνὰ τὸ σύμπλεγμα τῆς λατινοφοβίας. Τὰ ἡγετικά ἐν τούτοις στελέχη, ἀνθρώποι ἐξόχου παιδείας καὶ πολιτικῆς διορατικότητος, ἐνσαρκώνουν τὰς ἀπωτέρας ἐπιδιώξεις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία, ἐνῶ τὸ Κράτος καταρρέει, ἀναλαμβάνει ἀρχουσαν θέσιν. Αἱ βλέψεις τῆς εἶναι μεγάλαι καὶ οἱ ὀρίζοντες, οἱ ὁποῖοι ἀνοίγονται εἰς αὐτὴν, εὐρύτατοι. Ὡς παρετήρησεν ὁ Νικόλαος Iorga, ὁ βυζαντινὸς ἱμπεριαλισμὸς δὲν περιορίζεται κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων εἰς μόνην τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Κράτους· «ἀπὸ τὴν πρωτοβουλίαν ταύτην τοῦ Κράτους, λέγει, πρέπει νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν πρωτοβουλίαν τῶν πατριαρχῶν»³.

Ἀντιστρέφουσα τὰς προϋποθέσεις τῆς λατινικῆς συμμαχίας, ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὴν ἔνωσιν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν μετὰ τὴν συγκρότησιν ὀρθοδόξου συνασπισμοῦ καὶ ὀρθοδόξου ἀντιτουρκικῆς σταυροφορίας. Καθ' ἣν στιγμήν ὁ Ἰωάννης ὁ Ε' διεπραγματεύετο εἰς τὴν Ἰταλίαν τὴν ἔνωσιν μετὰ τὴν Ρώμην, ὁ πατριάρχης Φιλόθεος ἀνελάμβανεν εὐρείας ἐκτάσεως πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἐνεργείας. Σκοπὸν εἶχον αὐταὶ νὰ συμβάλουν εἰς τὴν διατήρησιν ἀγαθῶν σχέσεων μετὰ τὰ πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, κυρίως δὲ νὰ ἐξάρουν τὴν βυζαντινὴν αἴγλην εἰς τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην. Μετὰ ἰδιαιτέραν στοργὴν περιέβαλεν ὁ Φιλόθεος τὴν ρωσικὴν ἡγεμονίαν τῆς Μόσχας. Ἐπεξέτεινε συγχρόνως τὴν δραστηριότητά του πρὸς τὴν Πολωνίαν, τὴν Λιθουανίαν καὶ τὴν Βλαχίαν καὶ, τὸν Μάϊον τοῦ 1371, ἐπέτυχεν τὴν μερικὴν προσάρτησιν τῆς σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἐκκλησιαστικὴ δραστηριότης προσελάμβανεν ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι συνωδεύετο μετὰ πολιτικὰς διαπραγματεύσεις⁴.

Ἡ ἰδέα τῆς «βαλκανικῆς συνεννόησεως», τῆς «ὀρθοδόξου σταυροφορίας» διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν Τούρκων εὕρισκεν εὐμενῆ ἀπήχησιν εἰς ὠρισμένους βυζαντινοὺς κύκλους. Ἡδὴ τῷ 1364, ὁ πατριάρχης Κάλλιστος, μεταβάς εἰς τὰς Σέρρας, ὅπου ἤδρευεν ἡ χήρα τοῦ Στεφάνου Δουσάν, διεξήγαγε σημαντικὰς διαπραγματεύσεις. Διὰ τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ συνεννόησις μετὰ τοὺς λαοὺς τοῦ Αἴμου ἀπετέλει ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν λατινικὴν πολιτικὴν. Σφοδρὸς πολέμιος τῆς ὀρθοδόξου σταυροφορίας⁵, ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς ἐξαίρει εἰς τὸν «Συμβουλευτικόν» του τὰς ἀσθενεῖς πλευρὰς καὶ τοὺς κινδύνους τῆς συνεργασίας μετὰ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγά-

3. N. Iorga, Formes byzantines et réalités balkaniques, Βουκουρέστι, 1922, σελ. 173.

4. O. Halecki, Un Empereur de Byzance à Rome, Βαρσοβία, 1930, σελ. 235 κέ.

5. Εἰς ἄλλα ἔργα του θὰ δεῖξη μικροτέραν ἀδι-αλλαξίαν.

ρους. Ἀποδεικνύει τὴν διάσπασιν καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῶν γειτόνων τούτων, ἰδιαίτερος ὅμως ἀποκαλύπτει τὴν ὁσλίαν καὶ ἀπάνθρωπον στάσιν τῶν ἔναντι τοῦ σπαράσσουμένου Ἑλληνισμοῦ. Κατηγορεῖ συγκεκριμένως αὐτούς, διότι, ἐνῶ τὰ Βυζάντιον κατεκλύζετο ὑπὸ τῆς τραγωδίας τοῦ πολέμου ἔναντι τῶν Τούρκων, ἐκεῖνοι ἐκυρίευον τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας, κατέσκαπτον τὰ τεῖχη τῶν, ἐγκαθίστων ἰδικὰς τῶν φρουρὰς καὶ κατεδίκαζον τοὺς κατοίκους εἰς λιμόν. «Τὴν δὲ Μυσῶν ὠμότητα, λέγει, χαλεπὸν ἔτερον τῷ παραβαλεῖν», ἦτοι δύσκολον εἶναι νὰ παραβῆ κανεὶς τὴν ὠμότητα, τῶν Βουλγάρων μὲ δ, τι δῆποτε ἄλλο. Οὗτοι δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὸ νὰ καταλαμβάνουν τὰς πόλεις, ἀλλ' ἐξεργίζωναν τοὺς πληθυσμούς καὶ τοὺς μετέφερον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας τῶν, δημιουργοῦντες συνοικισμοὺς ὁμωνύμους καὶ ἐπιβάλλοντες εἰς τοὺς ἀπαγομένους ἀπάνθρωπον φορολογίαν¹.

Αἱ μάχαι τοῦ Ἔβρου (1371) καὶ τοῦ Κοσσυφοπεδίου (1389)² ἐξεμηδένισαν τὸν σερβικὸν παράγοντα καὶ συγχρόνως τὰς προϋποθέσεις τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας. Μὲ τὴν ἐξουδετέρωσιν τοῦ πολιτικοῦ τῆς αἰτήματος ἡ παράταξις τῶν Ἀθηνωτικῶν λαμβάνει κατευθύνσεις στείρας καὶ ἀρνητικὰς. Προσπαθεῖ κυρίως νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἐκ τῆς Δύσεως ἀναμενόμενη βοήθεια εἶναι προβληματικὴ³. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν Ἐνῶσιν προάγονται πρὸς ἄλλας ἀντιλήψεις. Παρατηροῦν συγκεκριμένως ὅτι εἰς τὰς κατακτηθείσας ἤδη ἐπαρχίας διτηρήθη ἡ αὐτοτέλεια τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως. «Καὶ τῶν πόλεων γὰρ ἡμῖν τοῖς ἀθέοις ἔθνεσιν ἀλου-

σῶν, λέγει ὁ Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος, ἡ Ἐκκλησία τὸ ἑαυτῆς ἀμετάβλητον ἀποσῶζει σχῆμα καὶ ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς καὶ διάκονοι ἐν μέσοις ἔθνεσι τὰ τοῦ βαθμοῦ ἀκωλύτως ἀνόουσι καὶ ἑκασταχοῦ τὰ θεῖα ἱερουργεῖται μυστήρια»⁴. Πράγματι ὁ κατακτητὴς ἠνέχθη τὰ πλαίσια τῆς πνευματικῆς ἱεραρχίας, τὰ ὁποῖα, πλὴν τῶν ἄλλων, ἦσαν εἰς αὐτὸν ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν στοιχειώδους διοικήσεως. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν μάλιστα περὶ τὸ ἔτος 1436 εὗρισκοντο κληρικοί, ἐπίσκοποι καὶ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ὁποῖοι ἔφερον τουρκικὰς ἐνδυμασίας, ὠμίλουν τὴν γλῶσσαν τοῦ κατακτητοῦ καὶ μόνον τὴν λειτουργίαν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἀπαγγέλλουν εἰς τὴν ἑλληνικὴν⁵.

Οὕτω εἰς τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν διεμορφοῦτο βαθμηδὸν ἡ ψυχολογικὴ ἀτμόσφαιρα διὰ τὴν ἀναπόφευκτον δοκιμασίαν καὶ ἡ διατήρησις τῆς πίστεως ἐνεφανίζετο ὡς παρήγορον ἀντάλλαγμα τῆς πολιτικῆς δουλείας. Καὶ ἐνῶ ὁ ἀθηνωτικὸς φανατισμὸς προέβαινε μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε ἀνώτατοι ἐκπρόσωποι τοῦ Κράτους διεκήρυττον ὅτι «κρείττοτερόν ἐστὶν ἰδέσθαι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακίολιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικὴν»⁶, πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ ἔθνους, ἀναλαμβάνοντες δεσποζούσαν θέσιν ἔναντι τοῦ παρακμάζοντος Κράτους, εἰθίζοντο εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς πίστεως δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ξενικὴν κατοχὴν. Συνελάμβανον ἤδη τὸ δράμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κράτους τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπὸ τὴν προστασίαν ἀλλοδόξου δυνάστου.

Ὑπῆρξαν οἱ πνευματικοὶ οὗτοι καὶ θρησκευτικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ ἔθνους οἱ ὑστεροβούλως μηδίζοντες, οἱ συνεργάται τοῦ ἐχθροῦ; Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ πολιτικὴ ἐξεμεταλλεύθη τὰς ἀντιθέσεις τοῦ Βυζαντίου, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἐπωφελεῖς ἐλιγμούς. Δὲν δικαιούμεθα ὅμως νὰ θέσωμεν ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν εἰλικρινῆ διάθεσιν καὶ τὴν φιλοπατρίαν τῶν Ἀθηνωτικῶν, τινὲς τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα τραγικὰ θύματα τῆς κατακτήσεως. Οἱ πλείστοι τῶν λογίων τούτων ἀνδρῶν ἤγοντο πρὸς τὰς ἀκρότητας τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς Ἐνώσεως ἀπὸ τὸν φόβον τῆς πνευματικῆς καὶ ἐνδεχομένως καὶ τῆς πολιτικῆς διασπάσεως τοῦ ἔθνους⁷.

1. Migne, "Ἐνθ" ἄνωτ., στ. 973. Πρβλ. Δ. Α. Ζακυθνοῦ, Démétrius Cydonès et l'Entente Balkanique au XIV, siècle, la Grèce et les Balkans, Ἀθήναι, 1947, σελ. 44 κέ.

2. Περὶ τῆς ἀπηχίσεως, τὴν ὁποῖαν εἶχεν εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ μάχη τοῦ Κοσσυφοπεδίου, βλ. H. Grégoire, L'Opinion byzantine et la bataille de Kosovo, Byzantion, τόμ. 6 (1931), σελ. 247 — 251.

3. Χαρακτηριστικὸν κείμενον εἶναι ὁ λόγος «ὅπερ εἰρήνης καὶ βοηθείας τῇ πατρίδι» τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου, ἐμφορούμενος πνεύματος μετριοπαθείας: Oeuvres Complètes de Georges Scholaris, ἐκδ. L. Petit, X. Sideridis καὶ M. Jugie, τόμ. Α' (Παρίσιοι, 1928), σελ. 296 κέ. Εἰς τοὺς ἀμφισβητοῦντας τὴν λατινικὴν βοήθειαν ἀναφερόμενος ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, γράφει τῷ 1449: «εἰ γὰρ νῦν ἡμῖν προσόντων ἐκείνων, λέγω δὴ τῶν ἐξ Ἑσπερας συμμαχῶν, καὶ βοηθείας τῆς μὲν διὰ γῆς, τῆς δὲ διὰ θαλάσσης ἐλπίζομένης, διαθέουσι μὲν τὴν ἡμετέραν οἱ βάσβαροι, ἀρπάζουσι δὲ χωρία καὶ λιμένας καὶ πόλεις, ἡμεῖς δὲ κατεπτήχαμεν φόβῳ καὶ περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν αὐτῶν δεδιότες, τί ποιήσομεν, ἡνίκα ἂν ἐκείνους ὡς πολεμίους προώμεθα καὶ μηκέτι κοινωνοὺς ἔχωμεν τῶν κινδόνων, ἀλλὰ μόνοι μεταξὺ βαρβάρων ἀπολειφθώμεν; Ἦκουον δ' ἐγώ γε ἐνίων ὡς ἀνεκτόν ἐστὶ τοῦ βαρβάρου, τῶν ἐκ τῆς Ἑσπερας ἤδη πραγμάτων ἐξελεχθέντων, μηδεμίαν ἐκείθεν εἰτι ξυμμαχίαν ἐλπίζουσι. Θαυμάζω δὴ τῶν τὰ τοιαῦτα λεγόντων πρῶτον μὲν εἰ πλείους ἀνθ' ἐνός τοῦ πολεμίου ἀγνοοῦντες ἡμῖν ἐντεῦθεν παρασκευάζουσι, εἰθ' ὅτι λέληθεν αὐτοὺς ὁση τίς ἐστιν ἡ περιουσία τῆς τῶν Ἑσπερίων δυνάμεως: Σ π. Λάμπρου, Ἀργυροπούλεια, (Ἀθήναι, 1910), σελ. 46 — 47.

4. Παρὰ Νικηφόρῳ Καλογερῷ, Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ Βησαρίων ὁ Καρδινάλιος, (Ἀθήναι, 1893), σελ. 85. Πρβλ. Ἀ. Διομήδη, Βυζαντινὰ Μελέται, τόμ. Α', (Ἀθήναι, 1942), σελ. 373. R. Loenertz, Pour la Chronologie des Oeuvres de Joseph Bryennios, Revue des Études Byzantines, τόμ. 7 (1949), σελ. 20 — 22. Περὶ Ἰωσήφ Βρυεννίου βλ. τὴν νεωτάτην πραγματείαν τοῦ Ν. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, Ἀθήναι, 1947.

5. Σ π. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνημῶν, τόμ. 7 (1910), σελ. 365.

6. Φραντζῆς, σελ. 325. Δούκας, σελ. 264.

7. Βλ. ἰδιαίτερος τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου παρὰ Ν. Καλογερῷ, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 67.

Ε. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Τούναντίον τὰ ἐπ' ἐσχάτων συστηματικώτερον ἐκδιδόμενα ἔργα των, ὡς τὸ ἐπιβλητικὸν συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου, καθιστοῦν ἀναγκαίαν τὴν ἀναθεώρησιν παλαιότερων πλανῶν.

Βεβαίως ἔχομεν εἰς τὴν ἀπειλουμένην καὶ πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν τοὺς ἀνθρώπους τῆς «πέμπτης φάλαγγος». Τοὺς ἐγνώρισεν ἤδη καὶ τοὺς περιέγραψεν ὁ Δημήτριος Κυδωνής, μεταβαίνοντας φανερώς εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ ἐχθροῦ: «καὶ πρόβατα καὶ βοῦς καὶ ἵππους καὶ ἀργύρια μισθοῦς ἔχουσι τῆς ἡμῶν προδοσίας· καὶ συμπίνοντες ἐκείνοις, τὴν ἡμετέραν ἀπώλειαν ἄδουσι...» «ταῦτ' εἰπόντες καὶ πράξαντες ἐπανῆκον, ἐνδεικνύμενοι τοῖς πολίταις ὡς εἰ μὴ σιγήσουσι, πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν κατεροῦσι, τοὺς ἀλάστορας ἐκείνους οὐκ ὀκνοῦντες τοῦτο καλεῖν»¹.

Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ σημειωθῇ ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐπίσημον κράτος καὶ ἡγεμονία ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτῶμεναι, ὡς τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Πελοποννήσου, ὅτι μέλη τῆς δυναστείας ἠκολούθησαν ἐπανειλημμένως προσανατολισμοῦς ὀδηγοῦντας πρὸς συνεργασίαν μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Συγκεκριμένως κατὰ τὸ ἔτος 1374 εἰς τοὺς βενετικούς καὶ παπικούς κύκλους διεδόθησαν φῆμαι, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Ἰωάννης ὁ Ε' συνῆψε μετὰ τοῦ Σουλτάνου συνθήκην στρεφομένην κατὰ τῶν πιστῶν. Κατὰ πάσαν πιθανότητα ἐπρόκειτο περὶ συνθήκης, διὰ τῆς ὁποίας οἱ Βυζαντινοὶ ἀνεγνώρισαν κατὰ τινὰ τρόπον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Τούρκων καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποσχεθοῦν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν.² Καὶ πράγματι καὶ τότε καὶ ὀλίγα ἔτι βραδύτερον ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι τῆς Βενετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν διεβεβαίουν τὴν κυβέρνησιν των ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Β' ἦτο τελείως ὑποχείριος εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἐλάμβανε προσωπικῶς μέρος εἰς τὰς ἐκστρατείας των (1391 - 1392)³.

Αἱ δύο αὗται παρατάξεις μετὰ τὰς διαφόρους ἀποκλίσεις καὶ ἀποχρώσεις των δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὰ μόνον ἰδεολογικὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα ἐπεκράτουν εἰς τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν. Ὑπῆρξαν καὶ ἄλλαι τάσεις, κριτήριον δὲ τούτων δὲν ἦτο τὸ πρόβλημα τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Οἱ ὁπαδοὶ των, εἴτε πιστεύουν εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως εἴτε ὄχι, ἀντιτίθενται εἰς

τὴν ἀσιατικὴν μοιρολατρείαν, τὴν ἀνεθνικὴν πίστιν τῆς βυζαντινίζουσης Ἐκκλησίας, εἰς τὴν ρωμαϊκὴν παράδοσιν. Δὲν θέλουν πλέον νὰ εἶναι Ρωμαῖοι, ἀλλ' Ἑλληνες· δὲν θέλουν πλέον νὰ ἀναφέρονται εἰς τὴν οἰκουμένην αἴγλην τῆς Ρώμης, ἀλλ' εἰς τὴν πνευματικὴν κληρονομίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.⁴ «Ἐσμέν γὰρ οὖν ὧν ἡγεισθέ τε καὶ βασιλεύετε Ἑλληνες τὸ γένος, ὡς ἡ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ»⁵, λέγει ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρά. Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ταύτην παράδοσιν ἀναμένουν τὰς δυνάμεις τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τῆς ἀντιστάσεως.

Ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τοῦ ἀναγεννωμένου ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός. Μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸν Μυστράν, τὴν τελευταίαν ἔπαλξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ φιλόσοφος ἐξῆσε τὴν τραγωδίαν τῆς καταρροῦσης Αὐτοκρατορίας. Τὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας του θρησκείας ὑπῆρξεν οὐτοπικόν, αἰ κοινωρικαὶ του μεταρρυθμίσεις τολμηραὶ, ἀλλ' ἡ φωνὴ του ἠκούσθη εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα καὶ τοὺς βράχους τοῦ Ταυγέτου ὡς μακρινὴ ἠχώ τῶν ἀρχαίων καὶ ὡς μακρινὴ ἐπίσης προφητεία τῆς μελλούσης ἀναστάσεως τοῦ ἔθνους.

Εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ Γεμιστοῦ ἴσταται ἡ χορεία τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν, οἱ ὁποῖοι ἠκολούθησαν τὸν δρόμον τῆς ἐξορίας, «σεβαστὰ κοπάδια», ποῦ τραβοῦν «σὰ διωγμένα ἀπὸ κακοκαιρία». Ἡ φυγὴ των πρὸς τὰς χώρας τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς κοσμοθεωρίας των. Καὶ εἶναι ἡ φυγὴ των, ὅπως τὴν συνέλαβεν ὁ Παλαμᾶς, ἡ δραματικώτερα φάσις τοῦ πνευματικοῦ διχασμοῦ τοῦ Βυζαντίου:

*κ' ἔρχονται μὲ κόπο καὶ σκυφοὶ
σὰν ἀπὸ κρυφῶνες μὲσ' στῆ γῆ,
σὰν ἀπὸ τὰν ἡλιγα καλλάρια.
Κοντοσιτέκουν καὶ τρικλιζοῦν*

3. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ὀνόματος Ἑλλήνων εἶναι χαρακτηριστικὸν δαῖγμα τῆς στρέψεως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις Ὁ Ἰωάννης Ἀργυροπούλου ἀποστρέφεται καὶ αὐτὴν τὴν ἐπίσημον ὀρολογίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων. Δι' αὐτὸν ὁ Ἰωάννης ὁ Η' ἦτο τῆς Ἑλλάδος ἡλιος βασιλεὺς: «ὡ τῆς Ἑλλάδος ἡλιε βασιλεῦ...» Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ἦτο «τῶν Ἑλλήνων ἀναστῆ τὴν β βασιλευκῶς...»: Σ π. Λ ἄ μ π ρ ο υ, Ἀργυροπούλειαι, σελ. 7, 29 κ. ἀ. Ὁ κ. Δ. Δ α ν ι η λ ι δ η ς, Ἡ Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία, (Ἀθήναι, 1934), σελ. 80 κ. 105, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ χωρίου τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου, ὅπου λέγεται «καὶ αὖθις, Ἑλλήνων ὧν τῆ φωνῆ, οὐκ ἂν ποτε φαίην Ἑλλήνων εἶναι διὰ τὸ μὴ φρονεῖν ὡς ἐφρόνουν ποτὲ Ἑλληνες· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδίας θέλω ὀνομάζεσθαι δόξης. Καὶ εἰ τις ἔροιστό μοι τίς εἰμί, ἀποκρίνομαι χριστιανὸς εἶναι». Τὸ χωρίον τοῦτο ἐλήφθη ἐκ τοῦ διαλόγου τοῦ ἐπιγραφομένου «Ἐλεγχίς τῆς Ιουδαϊκῆς νῦν πλάνης» (Οεαντες Comptes, Ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Γ', σελ. 253), ἐρμηνευόμενον δὲ ἐν συνδυασμῶ μετὰ τὰ συμφραζόμενα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ληφθῇ ὡς ἐκφράζον τὰς περὶ ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἀπόψεις τοῦ ἱεραρχοῦ.

4. Σ π. Λ ἄ μ π ρ ο υ, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, τόμ. Γ', σελ. 247.

1. Migne, Ἐνθ' ἄνωτ., στ. 1005. Ἀξιόλογος συγγραφεὺς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, ὁ Γεώργιος Ἀμιροῦζης, κατηγορήθη ὄχι μόνον ὅτι συνειργάσθη μετὰ τὸν κατακτητὴν, ἀλλὰ καὶ ὅτι προσῆλθεν εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν. Ὁ κ. Ν. Τωμαδάκης προσεπάθησε τελευταίως νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν λόγιον τοῦτον εἰς τὴν μελέτην του: Ἐτούρκευσεν ὁ Γεώργιος Ἀμιροῦζης; Ἐπετ. Ἐταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 18 (1949), σελ. 99 κ. ἀ.

2. O. Halecki, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 301 κ. ἀ.

3. C. Jirecek, ἐν Byz. Zeitschrift, τόμ. 18 (1909), σελ. 584 - 585. E. Bréhier, Vie et Mort de Byzance, σελ. 458 κ. ἀ.

ἀσυνήθιστο σὰ νᾶχουν
κάτου ἀπὸ τὸν ἥλιο τέτοιο δρόμο·
καὶ τὰ μέτωπα στὰ χέρια τους,
καὶ στὰ μάτια μπρὸς τὰ χέρια τους
σάμπως ἀπὸ θάμπος καὶ ἀπὸ τρόμο.

Θὰ φέρουν εἰς τὴν Δύσιν τὴν πολυτίμον πα-
ρακαταθήκην τῆς προγονικῆς κληρονομίας :

*Εἶν' ἰδῶ κλειστοὶ μὲς στὰ κιβούρια,
μὲς στὰ τυλιγὰδια εἶναι κρυμμένοι,
— γιὰ νεκρούς ἢ πλάση ἄς μὴν τοὺς κλαίῃ —
Ὡ οἱ πηγὲς οἱ ἀθόλωτες τῆς Σκέψης,
οἱ ἀσυνέφιαστοὶ τῆς Τέχνης οὐρανοί,
οἱ Ἀθάνατοι καὶ οἱ Ὁραῖοι.*

Προσεπάθησα νὰ δώσω γενικὴν καὶ ἀδρᾶν
εἰκόνα τῶν ἰδεολογικῶν συγκρούσεων εἰς
τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν. Προ-
καλοῦνται, ὡς ἐλέχθη, αἱ ἰδεολογικαὶ αὐταὶ
συγκρούσεις ἀπὸ τὸ ἀγωνιώδες πρόβλημα
τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ὤφειλε νὰ ἀκο-
λουθήσῃ ἡ θανασίμως ἀπειλουμένη βυζαντι-
νὴ Αὐτοκρατορία, καὶ ἀπὸ τὸ ἀναπόσπα-
στον πρὸς ἐκεῖνο θέμα τῆς Ἑνώσεως τῶν
Ἐκκλησιῶν. Καὶ εἶναι αἱ διαμάχαι αὐταὶ
ἐπίκαιροι καὶ νέαι, διότι νέαι καὶ ὀδυνηρῶς
ἐπίκαιρα εἶναι τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα τὰς
προκαλοῦν.

Ἐάν ὁμως ἀποβλέψωμεν εὐρύτερον εἰς τὴν
πνευματικὴν καὶ ἰδιαίτερως εἰς τὴν φιλοσο-
φικὴν κίνησιν τῶν κρισίμων αἰώνων, τοῦ ΙΔ'
καὶ τοῦ ΙΕ', θὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα
ὅτι αἱ ἰδεολογικαὶ συγκρούσεις, τὰς ὁποίας
περιεγράψαμεν εἰς τὰς καιρίας γραμμὰς των,
δὲν εἶναι φαινόμενα αὐτοτελεῆ· ὅτι, τούναν-
τίον, συνάπτονται ἐνωρίτατα πρὸς καθολι-
κώτερα ρεύματα : πρὸς τὴν ἔριν τῶν Ἡσυ-
χαστῶν καὶ τὴν διαμάχην περὶ τὰ φιλοσοφή-
ματα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος¹.
Ἀμφότεραι αἱ πνευματικαὶ αὐταὶ διαστά-
σεις εἰκονίζουσι τὸν ἀγῶνα τῆς θεοσοφικῆς
μυστικῆς μετὰ τὴν ὀρθολογιστικὴν σκέψιν, οἱ
δὲ πρωταγωνισταὶ τούτων εἶναι καὶ οἱ κυ-

1. Βλ. προχείρως Β. Τ α τ ά κ η, La Philosophie By-
zantine, ἐν Ε. Bréhier, Histoire de la Philosophie,
Deuxième Fascicule Supplémentaire, (Παρίσιοι, 1949),
σελ. 261 κέ.

ριώτεροι ἐκπρόσωποι τῶν παρατάξεων εἰς
τὸ ζήτημα τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν.
Ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ἔχουν λάβει εἰς τὸ κα-
θαρῶς φιλοσοφικὸν πρόβλημα τῆς θεωρίας
τῆς γνώσεως, προσδιορίζει κατὰ κανόνα τὴν
πολιτικὴν τῶν ἔναντι τῶν ἐπειγόντων καὶ
ἐπιτακτικῶν θεμάτων τῆς ἀμύνης τοῦ κινδυ-
νεύοντος χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ
συμπτώματα ταῦτα δὲν εἶναι τυχαῖα. Χαρα-
κτηρίζουσι αὐτὰς τὰς ἰδεολογικὰς συγκρού-
σεις καὶ μᾶς βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ συλλάβωμεν
τὴν βαθυτέραν σημασίαν των.

Εἶναι προφανές ὅτι, ἐνῶ ὑπὸ τὰ τείχη
τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιφέρονται αἱ
στρατιαὶ τοῦ Σουλτάνου, εἰς τὴν πολιορ-
κουμένην πρωτεύουσαν ἴστανται ἀπέναντι
ἀλλήλων δύο κόσμοι ἀντίπαλοι, ἐρμητικῶς
κλειστοὶ εἰς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις : ἀπὸ τὸ
ἐν μέρος ὁ κόσμος ὁ συντηρητικὸς, ὁ προσ-
σηλωμένος πεισιμόνως εἰς τὴν παράδοσιν,
εἰς τὸ δύσκαμπτον θρησκευτικὸν καὶ πολι-
τικὸν σχῆμα τοῦ παρελθόντος, ὁ ἀρκούμε-
νος εἰς τὴν θεοσοφικὴν μυστικὴν καὶ τὸ τυ-
ποποιημένον φιλοσόφημα τοῦ Ἀριστοτέλους,
ὁ συμβιβάζόμενος μετὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐξ ἀν-
τιδράσεως πρὸς τὴν Δύσιν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο
μέρος ὁ κόσμος ὁ φιλελεύθερος, ὁ φωτιζό-
μενος ἀπὸ τὴν δημιουργὸν δύναμιν τῆς πα-
ραδόσεως, ὁ πιστεύων εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ
καθοδηγούμενος ὑπ' ἐκεῖνου, ὁ ἀνοιγόμενος
εἰς τὴν πνοὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ εἰς τὰς
ἐπιδράσεις τῆς ἀναγεννωμένης Δύσεως, τὴν
ὁποίαν φιλοδοξεῖ νὰ διδάξῃ· ὁ κόσμος ὁ
δεχόμενος ὡς ἀσυμβίβαστον τὸν πολιτισμὸν
τοῦ μετὰ τὸν πολιτισμὸν τοῦ κατακτητοῦ καὶ
ἀκατανικῆτως φερόμενος πρὸς τὸν εὐρωπαϊ-
κὸν χριστιανικὸν συνασπισμὸν.

Ἡ σύγκρουσις τῶν δύο τούτων κόσμων
προκαλεῖ τοὺς τελευταίους σπασμοὺς εἰς
τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν. Ὑπ'
αὐτὴν λανθάνει τὸ αἰώνιον δράμα τῆς δι-
πλῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως τοῦ Βυζαντι-
οῦ, τὸ ὁποῖον ἀνά τὰς λεωφόρους τῆς
Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Αἴμου ἀναζητεῖ μάτην
τὴν ὀριστικὴν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν του
φυσιογνομίαν.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

